

CÜRCÂN

bilhassa Sehmî'nin (ö. 427/1035-36) *Târîhu Cürcân*'ı meşhurdur. Cürcânlı meşhur âlim ve şairler arasında muhaddis Ebû Nuaym Abdülmelik el-Cürcânî (ö. 323/935), Kâdî Ebû'l-Hasan Ali b. Abdülazîz el-Cürcânî (ö. 393/1002-1003), İsmâil b. Hasan el-Cürcânî (ö. 531/1137), meşhur âlim Seyyid Şerif el-Cürcânî (ö. 816/1413), şair Fasîh-i Cürcânî (IV./X. yüzyıl), *Vîs ü Râmîn* adlı mesnevinin yazarı şair Fahreddin Es'ad el-Cürcânî (V./XI. yüzyıl) sayılabilir. Ayrıca Bîrûnî de *el-Âşârü'l-bâkıye* adlı meşhur eserini 390'da (1000) Cürcân'da tamamlamış ve Ziyârî Emîri Kâbûs b. Veşmgîr'e ithaf etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzürî, *Fütûh* (Fayda), s. 482-489; Ya'kübi, *Kitâbü'l-Büldân* (Âyeti), s. 53; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), IV, 152-153; Sehmî, *Târîhu Cürcân* (nşr. Muhammed Abdülmüfid Han), Beyrut 1407/1987, s. 11, 44, 54, 56, 57; Râvendî, *Râhatü's-sudûr* (Ateş), I, 28, 103, 144; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 119-122; *Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye* (Lugal), s. 12, 40, 94, 104; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 25, 110-111; V, 29-36; VIII, 475-478; IX, 138-141; Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), s. 6, 106-107, 161, 236-237; Kazvîni, *Âşârü'l-bilâd*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdir), s. 348-351; Müstevfî, *Nüzhetu'l-kulûb* (Strange), s. 159; Zahîrüdîn-i Mar'âsî, *Târîh-i Taberistân*, Tahran 1361, s. 82-88; Himyerî, *er-Ravzü'l-mî'târ*, s. 160-162; Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, s. 339-340; Muhammed Takî Han Hekîm, *Genc-i Dâniş* (nşr. Muhammed Ali Süti — Cemşid Keyâfer), Tahran 1366 hş., s. 347; *Kâmûsü'l-a'lâm*, III, 111-112; Browne, *LHP*, I, 16, 35, 367, 458, 470; II, 97, 107, 112-113, 169, 172, 227, 274, 281, 294; III, 190, 355, 390; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, I, 590-591; G. Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, London 1966, s. 376-378; *CHr.*, IV, 120, 140, 156, 193, 198, 202, 206, 210, 212-216, 221, 391, 394; C. E. Bosworth, *The Medieval History of Iran, Afghanistan and Central Asia*, London 1977, II, 26-33; a.mlf., "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A. D. 1000-1217)", a.e., V, 25, 26, 29, 95, 137, 144, 152, 178, 180, 196, ayrıca bk. İndeks; Barthold, *Türkistan*, s. 235, 272, 281, 357, 451, 473, 553, 559; a.mlf., *İslâm Medeniyeti*, I, 52, 54, 56, 160; Günay Tümer, *Bîrûnî'ye Göre Dinler ve İslâm Dinî*, Ankara 1986, s. 68; Mohammad Yousef Kiani, "Urbanization and Urban planing in Iran during Islamic Period an introduction to the city of Jurjan", *The proceedings of the International Conference on urbanism in Islam*, II, Tokyo 1989, s. 75-92; Hakkı Dursun Yıldız, "Ye-zîd b. Mühelleb", *IA*, XIII, 413-415; Erdoğan Merçil, "Ziyârîler", a.e., XIII, 622-624; R. Hartman — J. A. Boyle, "Gurgân", *EI²* (İng.), II, 1141; Dihhudâ, *Luğatnâme*, X, 310.

RIZA KURTULUŞ

CÜRCÂNİ,

Abdülkâhîr b. Abdurrahman

(bk. ABDÜLKÂHİR el-CÜRCÂNİ).

CÜRCÂNİ, Ebû'l-Hasan

(أبو الحسن الجرجاني)

Ebû'l-Hasan Ali b. Abdilazîz
b. el-Hasan el-Kâdî el-Cürcânî
(ö. 392/1001-1002)Edip, şair, Şâfiî fakihî
ve kâdîkudât.

İran'ın fethinden sonra Cürcân'a yerleşen Arap asıllı bir aileden gelmektedir. Vefatında yetmiş altı yaşında olduğu kaydedildiğine göre 316 (928) yılı civarında doğduğu söylenebilir. İlk tahsilini muhtemelen doğum yerinde yaptı. Çocukluk ve gençlik dönemi hakkındaki bilgiler şiirlerinden elde edilmektedir. Kardeşleriyle birlikte Nişâbur'daki âlimlerden hadis okudu. Daha sonraki yıllarda İran, Irak ve Suriye'ye giderek buralardaki âlimlerden faydalandı. Çeşitli ilimlerde ve özellikle edebî ilimler sahasında çok iyi yetişti. Seyahatlerinin çokluğunu anlatmak için Seâlibî onu Hızır'a benzetir.

Cürcânî imkânsızlıklarla geçen yetişme döneminin ardından Büveyhî vezirlerinden edip ve âlim bir kişi olan Sâhib b. Abbâd ile tanıştıktan sonra hayatında yeni bir safha başladı. Sâhib b. Abbâd onu önce Cürcân kadılığına, ardından da kendisinden fazla uzakta olmasını istemediğinden Rey şehri kâdîkudâtlığına tayin etti. Hayatının sonuna kadar bu görevde kalan Cürcânî Rey'de vefat etti. Naaşı Cürcân'a götürülerek orada defnedildi.

Abdülkâhîr el-Cürcânî'nin (ö. 471/1078-79) Ebû'l-Hasan'dan ders aldığı ve ondan çok faydalandığı kaydedilirse de (Yâkût, XIV, 16) bu tarih bakımından mümkün değildir. Ancak Abdülkâhîr el-Cürcânî başta olmak üzere kendisinden sonraki edip ve âlimler üzerinde büyük tesiri görülür.

Cürcânî zeki, çalışkan ve ilme meraklı bir kimse olup hattı çok güzel, nesri ise *sehl-i mümteni** derecesinde idi. Nazımda da kendini kabul ettirmişti. Nitekim Seâlibî onun yazısını İbn Mukle'ye, nesrini Câhîz'e, nazmını da Buhtürî'ye benzetir. Ayrıca kaynakları iyi tanıyıp değerlendiren, üstün tenkit kabiliyetine sahip bir âlimdi. Arap şiiri, şairleri ve bunların divanları hakkında derin vukufu vardı. Hakkında methiye yazdığı Sâhib b. Abbâd'ı tenkit edecek kadar şahsiyetli, dürüst ve bilhassa âlimlere karşı mütevazî bir insandı. Onu kadılığında da başarılı kılan bu meziyetlerini büyük öl-

çüde *el-Vesâta* adlı eserinde görmek mümkündür.

Eserleri. 1. *el-Vesâta beyne'l-Müte-nebbî ve huşûmih*. Günümüze kadar gelen tek eseri olup edebî tenkide dairdir. Cürcânî'yi bu eseri yazmaya sevkeden başka sebepler bulunmakla beraber esas olarak Sâhib b. Abbâd'ın Mütenebbî'yi tenkit etmek üzere kaleme aldığı *el-Keşf 'an mesâvî şî'ri'l-Müte-nebbî* adlı risâlesine reddiye olarak yazılmıştır. Sâhib b. Abbâd'ın risâlesini yazmasının sebebi ise daha ziyade hissidir. Nitekim Sâhib, devlet adamları ile zaman zaman görüşen Mütenebbî'nin, kendisini de ziyaret etmesini istemiş, fakat Mütenebbî ona cevap dahi vermemiştir. Bunun üzerine Sâhib b. Abbâd adı geçen risâleyi yazarak Mütenebbî'nin şiirdeki başarılı taraflarını ve meziyetlerini değil sadece kusurlarını ele almıştır. Cürcânî ise *el-Vesâta*'sında Sâhib ile Mütenebbî'nin diğer muhalifleri gibi tek taraflı ve hissî değil son derece ilmî, mâkul ve mantıklı bir yol takip etmiştir. Nitekim eserinde önce edebî tenkit, özellikle şiir tenkidi hakkında bazı ölçüler ortaya koymuş, Mütenebbî ve diğer şairleri bu ölçülere göre değerlendirmiştir. Başarılı bir kadı olarak mesleğinde edindiği tecrübeler onu meseleleri bu tarzda ele almaya sevk etmiş olmalıdır. Müellif *el-Vesâta*'yı bab ve fasıllara ayırmamakla beraber eseri başlıca üç bölümde ele almak mümkündür. Mukaddime denilebilecek olan birinci bölümde Cürcânî'nin edebî tenkittaki tutumu ile dayandığı belli başlı tenkit nazariyeleri yer almaktadır. İkinci bölümde Mütenebbî'yi savunmaktadır. Burada Mütenebbî'ye isnat edilen kusurların diğer büyük şairlerde de bulunduğunu söyleyerek onu müdafaa eder. Üçüncü bölümde ise Mütenebbî'ye isnat edilen kusurları ele alarak bunları değerlendirir, bir kısmını kabul, bir kısmını da reddeder. *el-Vesâta*'nın üç ayrı neşri bilinmektedir (nşr. Ahmed Ârif ez-Zeyn, Sayda 1331/1913; Kahire, ts. [M. Ali Sabih matbaası]; nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim — Ali Muhammed el-Bicâvî, Kahire 1364/1945). Son neşirde şiirler ve şahıs isimleri hakkında bir araştırma yapılmıştır. 2. *Dîvân*. Günümüze geldiği bilinmemektedir. Ancak Cürcânî'nin *Mu'cemü'l-üdebâ'* ve *Yetîmetü'd-dehr*'de pek çok şiiri bulunmaktadır. 3. *Kitâb fi'l-vekâle*. Fıkha dair olan bu eserin 40.000 fikhî meseleyi ihtiva ettiği söylenmektedir. 4. *Tehzîbü't-târîh*. *Yetîmetü'd-dehr*'de yer alan iki

faslına göre eserin Hz. Peygamber'in hayatına, gazâlarına, daha önceki ve sonraki bazı olaylarla İnan hükümdarları, o devirlerden kalan tarihî eserler vb. konulara dair olduğu anlaşılmaktadır. Seâlibî, Cürcânî'nin bu eserini Sâhib b. Abbâd'a takdim ettiğini söylemektedir. Bunların dışında *Resâ'il*, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-me'cîd* ve *el-Ensâb* adlı eserlerinin bulunduğu da kaydedilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebü'l-Hasan el-Cürcânî, *el-Vesâta beyne'l-Mütenebbî ve huşûmihi* (nşr. Ahmed Ârif ez-Zeyn), Sayda 1331/1913; Seâlibî, *Yetmetü'd-dehr*, IV, 3-29; Abdülkâhîr el-Cürcânî, *Esrârü'l-belâğa* (nşr. H. Ritter), Beyrut 1983, s. 216, 298; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ*, XIV, 14-35; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 278-281; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XVII, 19; Sübkî, *Tabakât*, III, 459-462; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 331; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 56-57; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 199; Muhammed Mendür, *en-Nakdû'l-Menhecî 'inde'l-Arab*, Kahire 1948, s. 249-307; Sezgin, *GAS*, II, 488, 639; Mahmud es-Sümre, *el-Kâdî el-Cürcânî*, Beyrut 1979; A. Ahmed Bedevî, *el-Kâdî el-Cürcânî*, Kahire 1980; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, II, 585-588; G. J. H. Van Gelder, *Beyond the Line*, Leiden 1982, s. 76-81; Abduh Bedevî, *Nücum ft afâki'l-Arabiyye*, Cidde 1983, s. 99-108; Zirikî, *el-A'lâm* (Fet-hullah), IV, 300; R. Blachère, *Ebü't-Ta'yîb el-Mütenebbî* (trc. İbrâhîm el-Kilânî), Dimaşk 1985, s. 377-387.

FUAT GÜNEL

CÜRCÂNÎ, İsmâil b. Hasan

(İsmاعيل بن حسن الجرجاني)

Ebü İbrâhîm Zeynüddîn

İsmâil b. Hasan el-Hüseynî el-Cürcânî
(ö. 531/1137)

**Hârizmşahlar döneminin
ünlü hekim ve cerrahi.**

Bazı kaynaklarda baba adı Hüseyin, lakabı Şerefeddin, künyesi de Ebü'l-Fezâil şeklinde geçmektedir. Hayatının büyük bir kısmını Cürcân'da geçirdi. Kutbüddin Hârizmşah zamanında 504 (1110-11) yılında Hârizm'e giderek orada uzun müddet kaldı. Hârizm'de bulunduğu sırada tedavi ve cerrahî sahalarında büyük başarı göstermiş, tıp alanındaki ünlü eserini de yaşı kırk elli civarında iken bu ortamda yazmaya başlamıştı. On yedi yıl süreyle Muhammed Kutbüddin Şah'ın himayesinde bulunan Cürcânî hükümdar tarafından büyük ilgi gördü ve çalışmaları ödüllendirildi. 521'de (1127) onun ölümü üzerine Atsız b. Muhammed'in hizmetine girdi. Şehzadelîği sırasında arkadaşı olan Atsız Şah ile münasebeti bundan sonra daha da ilerledi

ve tıp alanında çeşitli kitaplar yazarak kendisine takdim etti. Ömrünün sonlarına doğru Merv'e yerleşti. Beyhakî 531 (1137) yılında onu Serahs'ta gördüğünü, Yâkût el-Hamevî ise aynı yıl Merv'de öldüğünü kaydeder. Cürcânî'nin XI. yüzyıl hekimleri arasında seçkin bir yere sahip olduğunu kendi eserlerinden anlamak mümkündür.

Eserleri. 1. Zahîre-i Hârizmşâhî. Muhtemelen tıpla ilgili Farsça yazılmış ilk ansiklopedik eserdir. Cürcânî bu eserinde hekim adaylarının değişik dillerde sayısız kitap okumaya mecbur olduklarını, bu külfeti ortadan kaldırmak için eserini Farsça yazdığını söyler. Kitap, biri sonradan ekleme olmak üzere on bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerde sırasıyla tıp ilimlerinin tarifi ve faydaları, değişik hastalıkların tanımlanması, sağlık, solunum ve durum tesbiti, hastalıkların nasıl teşhis edildiği, ateş ve çeşitleriyle sebep ve tedavileri, hastalıkların tedavisi, şişiklerin tanımlanması, güzelleştiriciler, zehirler ve etkileri, ayrıca ilâç bilgileri gibi konular açıklanmıştır. Özellikle katarakt tedavisinde göz merceğinin iç kısmını çıkarmayı tavsiye eden ifadeleri,

bugünkü tıp tarafından da kabul edilen bilgilerle uygunluk göstermektedir. Eserin çeşitli kütüphanelerde birçok nüshası mevcut olup I. cildi M. Hüseyin İ'timâdî, M. Şerâd ve Celâl Mustafavî tarafından neşredilmiştir (Tahran 1344 hş./1965). Kitap Arapça'ya ve kısaltılmış olarak İbrânice'ye tercüme edilmiş, Hindistan'da da Farsça'dan yapılan Urduca tercümesi yayımlanmıştır. Sabuncuoğlu Şerefeddin (ö. 873/1468) eserin **akrâbâzîn*** kısmını Türkçe'ye çevirmiş (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 3536; Kılıç Ali Paşa, nr. 761/1), I. Murad ve Yıldırım Bayezid devri bilginlerinden Mürad b. İshak *Havâssü'l-edviye*'sinde II. Murad devri bilginlerinden Mukbilzâde Mü'min de *Zahîre-i Murâdiyye* adlı eserinde Cürcânî'nin bu kitabından büyük ölçüde faydalanmışlardır. Abbas Nefîsî de *Zahîre* ile ilgili olarak *Les Fondements théoriques de la médecine persane, d'après l'Encyclopédie médicale de Gorgani, avec un aperçu sommaire de la médecine en Perse* (Paris 1933) adlı bir çalışma yapmıştır. **2. Hıffey 'Alâ'i.** *Zahîre*'nin bir özeti olan eser iki ciltten meydana gelmektedir. Şah Muhammed

Cürcânî'nin *el-Agrâzü'l-İtibbiyye ve'l-mebâhişü'l-âla'iyye* adlı eserinin ilk ve son sayfaları (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3566)

